

ZONÁRNOST RUBÍNU V TAVENÝCH ŽÁROVZDORNÝCH MATERIÁLECH S OBSAHEM CHRÓMU

MILOSLAV BARTUŠKA, VÁCLAV HULÍNSKÝ

Vysoká škola chemicko-technologická, Katedra technologie silikátů, Suchbátarova 5, 166 28 Praha 6

Došlo 8. 5. 1981

Chrómu v krystalech rubínu (chrómokorundu) je přednostně koncentrován do zeleného jádra krystalu (82% Cr₂O₃), kdežto v růžových lemech klesá obsah Cr₂O₃ až na 33%. Zonárnost chrómokorundu je důsledkem krystalizace tuhého roztoku Al₂O₃-Cr₂O₃, kdy primární krystaly jsou bohatší výše uvedenou složkou než výchozí tavenina. Nerovnovážné složení směsného krystalu zůstává zachováno v důsledku rychlého poklesu teploty. 96% rel. z celkového obsahu 28% abs. Cr₂O₃ je koncentrováno do chrómokorundu, zbytek do skelné fáze, která obsahuje necelých 5% Cr₂O₃, 22% Al₂O₃ a 12% Na₂O.

ÚVOD

Intenzifikace tavení sodnovápenatých skel a rozšíření výroby některých silně korozivních skel, např. pro vlákna, přineslo i požadavek zvýšení korozní odolnosti žárovzdorných materiálů. Pro kontakt se sklovinou na exponovaných místech již nestačil hutný korundo-baddeleyitový materiál se 40—42% ZrO₂. Zvýšení korozní odolnosti bylo dosaženo u nových materiálů přísadou Cr₂O₃, jehož příznivý vliv je dvojího druhu [1]. Velmi nízká rozpustnost Cr₂O₃ — v běžných sklovinách nejvýše 2—3% [2] — má za následek malý rozdíl mezi nasycenou a počáteční koncentrací Cr₂O₃ u fázového rozhraní, a tím i nízkou hnačí sílu pro difúzní mechanismus rozpouštění v podhladinové oblasti. Snížení povrchového napětí vlivem Cr₂O₃ vede ke snížení rozdílu v povrchovém napětí nasyceného korozního produktu a tavené skloviny na styku tří fází. Důsledkem je vynikající korozní odolnost u hladině a vůči vrtání bublinami plynu, jež je asi dvaapůlkrát vyšší než u materiálů korundo-baddeleyitových [1]. Nové materiály přinesly sice zvýšení korozní odolnosti, která roste úměrně s obsahem Cr₂O₃, mohou však s ohledem na nízkou rozpustnost, vysokou tenzi a barvicí schopnost Cr₂O₃ zhoršit v některých případech [3] jakost skla tvorbou kaménků, šlír a zbarvením. Uplatňuje se zejména forma, v jaké je Cr₂O₃ vázán (eskolait, chromspinel, rubín, skelná fáze), texturní i strukturní faktory materiálu a atmosféra v peci [4]. Studium vazby chrómu ve fázovém složení a změně na korozním rozhraní má proto i praktický význam.

EXPERIMENTÁLNÍ ČÁST

V českých sklárnách byly získány zkušenosti s tavením chromkorundo-baddeleyitovým materiálem ER 216, použitým s úspěchem na průtocích celoelektrických pecí [1]. Chemické a fázové složení uváděné výrobcem [3], [5] a fázové složení zjištěné experimentálně je v tabulce I.

Fázové složení bylo stanoveno z nábrusu lineární analýzou na integračním stolku, a to ve vzorku z oblasti asi 10 mm pod povrchem odlitého bloku. Struktura materiálu je patrna z obr. 1, z něhož plyne, že převládající fází je chromkorund, v izometrických ostrohranných průřezech. Menší krystaly ($\varnothing$ pod 20 μ m) jsou v celém objemu průhledné, s typicky růžovou barvou chromitého rubínu. Větší krystaly mají

Tabulka I

Chemické a fázové složení materiálu ER 216

Chemické složení údaj [3] (% hmot.)		Fázové složení		
			Údaj [3] (% hmot.)	Experim. stanovení (% objem.)
Cr ₂ O ₃	28,0	chrómkorund celkem	52,5	46
Al ₂ O ₃	28,3	chrómkorund — jádra (zelená)	—	9
ZrO ₂	28,0	chrómkorund — okraje + malé krystaly (růžové)	—	37
SiO ₂	14,5			
TiO ₂ + Fe ₂ O ₃	0,1	baddeleyit	27,5	24
Na ₂ O	1,1	skelná fáze	20,0	30

růžové pouze lemy o tloušťce pod 10 μm , zatímco jádra krystalů prosvítají sytě zeleně. Rozdíly v barvě směsných krystalů Al₂O₃—Cr₂O₃ odpovídají i rozdíly v intenzitě reflexe dopadajícího světla. V jádrech velkých krystalů je reflexe zřetelně vyšší než v okrajových lemech a malých krystalech (obr. 1). Rozhraní mezi jádrem a lemem je poměrně ostré. Rozdíly v optických vlastnostech zón chrómkorundu se potvrdily i při rentgenografickém stanovení fázového složení, a to zdvojenými liniemi korundu. Linie s vyššími parametry d_{hkl} , blíže se eskolaitu (Cr₂O₃), dokládají paralelní přítomnost dvou tuhých roztoků Al₂O₃ s Cr₂O₃, s odlišným poměrem obou složek. Jde tedy o typickou zonární stavbu, vyskytující se u minerálů s izomorně proměnným chemickým složením, u nichž při růstu krystalu z taveniny narůstají kolem jádra soustředné vrstvy, tzv. zóny, s odlišným poměrem některých složek. Jako příklad možno uvést plagioklasy (záměna Na a Ca), v technických materiálech pak melilit ve vysokopece strusce (záměna Fe a Mg, Fe a Al, Na a Ca, Si a Al) nebo C₃S v portlandském slínku (Al a Si).

Na obvodu chrómkorundu je převážně koncentrován baddeleyit v zaoblených protáhlých zrnech, zčásti seskupený do dendritů s laločnatými průřezy. Veškerý baddeleyit je vyloučen izolovaně, na rozdíl od vrostlic baddeleyitu v korundu, vytvářející eutektoidní tzv. síťovitou strukturu následkem společné krystalizace v materiálech korundo-baddeleyitových. Skelná fáze vytváří spojitou mezikrystalickou hmotu. Ojedinele obsahuje lišty sekundárního korundu, vyloučeného až při tuhnutí skelné fáze a dokládající vysoký obsah Al₂O₃ v této fázi. Zcela ojedinelé částice vyredukovaného kovu ($\varnothing$ pod 2 μm) svědčí o částečně redukčních poměrech při tavení.

Zonárnost rubínu a rozdělení chrómu mezi jednotlivé fáze materiálu ER 216 byly podrobněji studovány rentgenovou mikroanalýzou. Opakovanými bodovými analýzami bylo stanoveno jednak složení jádra a některých partií lemu chrómkorundu, jednak celkové složení skelné fáze. Lineární analýzou byl pak sledován průběh koncentrace Cr, Al, Si a Ca v profilu zonárního chrómkorundu a na jeho rozhraní se skelnou fází. Analyzovaná oblast je znázorněna na obr. 2. Experimentálně bylo ověřeno, že obsah Zr, Ti, Fe a Mg je jak v chrómkorundu, tak ve skelné fázi pod mezí citlivosti metody. Výsledky bodových analýz jsou uvedeny v tabulce II. Nutno připomenout, že body 4 a 6 nepředstavují ostré rozhraní mezi jádrem krystalu a okrajovou zónou, popř. mezi okrajem krystalu a skelnou fází. Následkem experimentálních

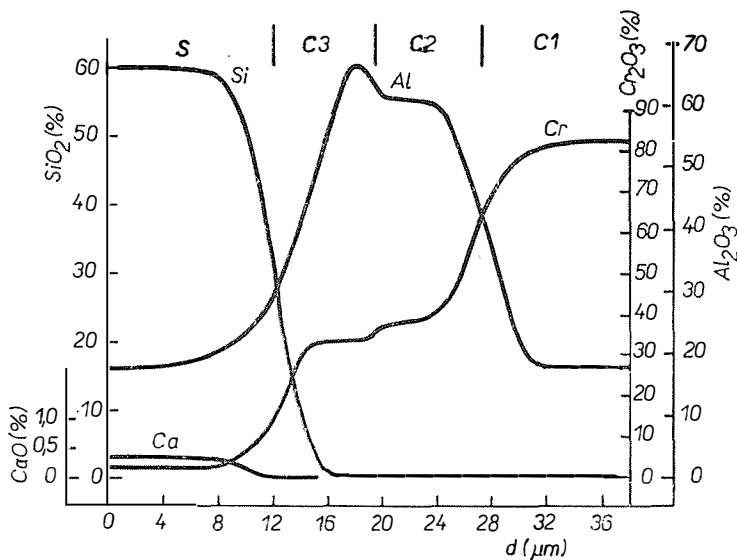
Tabulka II

Chemické složení zón rubínu a skelné fáze (% hmot.)

Jádro krystalu	Okrajová zóna			Skelná fáze	
	Bod č. 4	Bod č. 5	Bod č. 6		
Cr ₂ O ₃	82,1	77,3	56,8	54,1	4,7
Al ₂ O ₃	18,2	23,2	41,1	45,2	21,7
SiO ₂	0	0	0	0	61,3
Na ₂ O	0	0	0	0	11,5
CaO	0	0	0	0	0,3

Poznámka: Body č. 4, 5 a 6 jsou vzájemně vzdáleny 5 μm.

podmínek, charakteristických pro rentgenovou mikroanalýzu, je pod označením „bod“ zachyceno složení objemu přibližně kulovitého tvaru o průměru několik μm. Měření oblasti interferují tedy svým rozsahem se šířkou výše uvedených oblastí. Ze stejného důvodu se jeví fázové rozhraní mezi krystalem a skelnou fází, vyjádřené průběhem koncentrací na obr. 3, jako difúzní, o šířce asi 8–10 μm, přestože obrázkem 1 a 2 je jednoznačně doložen poměrně ostrý, nespojitý průběh tohoto rozhraní.

Obr. 3. Průběh koncentrace Cr, Al, Si a Ca podél dráhy, znázorněné na obr. 2; S — oblast skelné fáze, C₂ a C₃ — okrajové zóny chrómkorundu, C₁ — jádro chrómkorundu.

Z výsledku lineární analýzy lze oprávněně předpokládat, že koncentrace Al₂O₃ roste od minima při cca 18 % v jádru krystalu až na maximální hodnotu cca 67 % na okraji periferní zóny. V reciprokém poměru se mění koncentrace Cr₂O₃. Z obr. 3 je dále zřejmé, že okrajový lem se skládá ze dvou zón, s mírně odlišným poměrem obou složek (cca o 6 %). Ze složení skelné fáze lze pak dále vypočítat fázové složení materiálu

ER 216 za předpokladu, že veškerý SiO_2 je koncentrován ve skelné fázi a veškerý ZrO_2 v baddeleyitu, což se analyticky potvrdilo, a že celkový obsah SiO_2 v materiálu (14,5 % hmot.) platí i pro analyzovaný vzorek. S ohledem na určitou segregaci při krystalizaci tavených materiálů lze poslední předpoklad uvažovat jen v určitém přiblížení. Obsah skelné fáze by pak činil 23 % hmot., baddeleyitu 28 % hmot. a chrómkorundu 49 % hmot., což je v přijatelné shodě s údaji výrobce v tabulce I.

DISKUSE VÝSLEDKŮ

Vysoká koncentrace Cr_2O_3 v jádru chrómkorundu odpovídá jak vysoké reflexi odraženého světla, tak sytě zelené barvě, charakteristické pro vysocechromité tuhé roztoky Al_2O_3 a Cr_2O_3 . Primární vylučování chrómem bohatého směsného krystalu je dáno mechanismem krystalizace tuhých roztoků s neomezenou mísitelností složek. Pevná fáze na počátku krystalizace je vždy bohatší na vyšetařící složku, tj. Cr_2O_3 , zde v poměru k Al_2O_3 5,5 : 1, než odpovídá její koncentraci ve výchozí tavenině, kde obě složky jsou v poměru 1 : 1. S ohledem na vysokou krystalizační schopnost Cr^{3+} probíhá vylučování primárního vysocechromitého tuhého roztoku zřejmě natolik rychle, že poměr obou složek je v jádru chrómkorundu téměř konstantní. Přednostním ochuzováním taveniny o chromitou složku se vytvářejí podmínky pro následné narůstání soustředných zón s významným vzrůstem koncentrace Al_2O_3 a vzniká typická zonární stavba. Rychlý pokles teploty při krystalizaci odlévaných bloků zabraňuje vyrovnání koncentračních rozdílů a vede k zafixování nerovnovážného složení krystalu.

Téměř veškerý Cr_2O_3 — přibližně 27 % absol. z celkových 28 % Cr_2O_3 — je vzhledem ke své krystalizační schopnosti a nízké rozpustnosti koncentrován do krystalické fáze a zvyšuje podstatně její odolnost vůči korozi. Jinak je tomu u podstatně rozpustnějšího Al_2O_3 , jehož přechází do skelné fáze téměř pětinašobek než Cr_2O_3 přes stejný poměr ve výchozí tavenině. Skelnou fázi chrómkorundo-baddeleyitového materiálu možno charakterizovat jako vysocechlinité sodné sklo. Na rozdíl od skelné fáze v korundo-baddeleyitových materiálech neobsahuje ZrO_2 , ale malé množství Cr_2O_3 . Poměr převládajících složek je však ve skelné fázi obou materiálů podobný (SiO_2 , R_2O_3 , $\text{RO} + \text{R}_2\text{O}$) [6].

Nerovnoměrné rozdělení koncentrace Cr_2O_3 v profilu krystalu se projevuje jak v mechanismu rozpouštění chrómkorundu (I), tak ve strukturně produktní korozi. Přednostně se rozpouští chrómem chudší lem, za vylučování tabulek eskolaitu (Cr_2O_3) v důsledku přesycení korozní taveniny (obr. 4). Po úplném rozpouštění krystalu chrómkorundu vzniká na jeho místě pseudomorfóza, tvořená skelnou fází a agregáty eskolaitu s těsnějším seskupením v oblasti původního vysocechromitého jádra chrómkorundu než v oblasti lemu.

Vhodná kombinace metod optické mineralogie a rentgenové mikroanalýzy přispěla k poznání struktury a chemismu nových tavených materiálů s obsahem chrómu a procesů při jejich krystalizaci i korozi.

Literatura

- [1] Bartuška M., Smrček A.: *Sklář a keramik* 31, 3 (1981).
- [2] Volf M. B.: *Chemie skla*. SNTL, Praha 1978.
- [3] Recasens J., Gardiol M.: *XI. Intern. Congres on Glass, Prague 1977*. Proceedings sv. V., str. 97.
- [4] Davis A. D.: Seminář o zárovnzlořných materiálech Corhart. Media, Praha 6. 5. 1981.
- [5] Jeanvoine P., Gardiol M.: *Glastechn. Ber.* 50, 171 (1977).
- [6] Bartuška M., Růžek J., Šilná G.: *Silikáty* 11, 231 (1970).

ЗОНАРНОСТЬ РУБИНА В ПЛАВЛЕННЫХ ОГНЕУПОРНЫХ МАТЕРИАЛАХ, СОДЕРЖАЩИХ ХРОМ

Милослав Бартушка, Вацлав Гулински

Кафедра технологии силикатов Химико-технологического института, Прага

В материале ER 216, химический и фазовый состав которого приводится в табл. I, не удалось установить, в отличие от корундо-бадделитовых материалов, сетчатую структуру, образованную вростками бадделита в корунд, и наоборот, установили взаимно изолированную кристаллизацию бадделита и хромкорунда. Большие кристаллы хромкорунда имеют зональное строение, вокруг зеленого ядра находится розовая кайма. Малые кристаллы хромкорунда имеют розовую окраску в целом объеме. Параллельное существование двух твердых растворов с разным отношением Cr_2O_3 и Al_2O_3 было доказано рентгенографически удвоением диний. С помощью рентгеновского микроанализа была доказана преобладающая концентрация Cr_2O_3 в ядро хромкорунда (82 % Cr_2O_3), в то время как в каймах и в небольших, позднее выделяемых кристаллах, понижается содержание Cr_2O_3 до 33 %. Концентрация Al_2O_3 имеет обратный ход. Зонарность хромкорунда является результатом механизма кристаллизации твердых растворов Al_2O_3 — Cr_2O_3 , первичные кристаллы которых являются более богатым высокоплавящимся компонентом по сравнению с исходным расплавом. Вследствие резкого понижения температуры при кристаллизации отливаемых блоков происходит фиксирование неравновесного состояния смесительного кристалла. Неравномерное распределение концентрации Cr_2O_3 проявляется в структуре продуктов коррозии хромкорунда, после растворения которого возникает псевдоморфоза. Она образуется стекловидной фазой и агрегатами эсколанта (Cr_2O_3), с более тесной группировкой в области исходного ядра хромкорунда по сравнению с областью внешней каймы с низким содержанием хрома. 96 % относительных из общего содержания 28 % Cr_2O_3 сосредоточено в хромкорунде и повышает его коррозионность. Оставшееся количество Cr_2O_3 находится в стекловидной фазе, состав которой приводится в табл. II и которая по отношению своих преобладающих компонентов (SiO_2 , R_2O_3 , $\text{RO} + \text{R}_2\text{O}$) похожа на стекловидную фазу в корундо-бадделитовых материалах.

Рис. 1. Структура хромкорундо-бадделитового материала ER 216 в области приблизительно 10 мкм под поверхностью отливки; В — бадделит, С₁ — светлые ядра кристаллов хромкорунда, С₂ — более темные каймы кристаллов хромкорунда, S — стекловидная фаза, P — закрытая пора. Отраженный свет.

Рис. 2. Область, в которой проводили линейный рентгеновский микроанализ (путь обозначенный через белую линию). Отраженные электроны.

Рис. 3. Ход концентрации Cr, Al, Si и Ca вдоль пути, изображенному на рис. 2; S — область стекловидной фазы, С₂ и С₃ — крайние зоны хромкорунда, С₁ — ядро хромкорунда.

Рис. 4. Структура хромкорундо-бадделитового материала, корродируемого натриево-кальциевой стекломассой в области приблизительно 1 мм под разделом фаз; E — эсколант, остальные фазы обозначаются согласно рис. 1. Направо сверху находится только частично разложившийся хромкорунд с сохранившимися ядрами и с каймой вторичного эсколанта. Отраженный свет.

ZONALITY OF RUBY IN FUSION-CAST CHROME-CONTAINING REFRACTORIES

Miloslav Bartuška, Václav Hulínský

Institute of Chemical Technology, Department of the Technology of Silicates, Prague

The ER 216 refractory material, the chemical and phase composition of which is listed in Table I, was found to have a structure created by isolated crystallization of baddeleyite and chrome-corundum, as compared to the structure of corundum-baddeleyitic refractories which is composed of baddeleyite embedded in corundum. The large chrome-corundum crystals have the zonal structure — there is a pink fringe around the green core. The small chrome-corundum crystals are pink throughout their volume. The parallel existence of two solid solutions with various

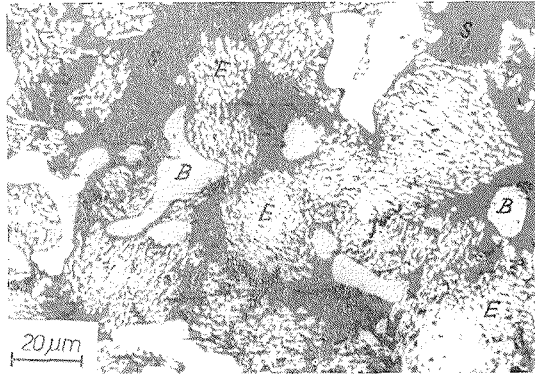
Cr_2O_3 to Al_2O_3 ratios has likewise been confirmed by X-ray refraction which yields twinned lines. X-ray microanalysis has revealed preferential concentration of Cr_2O_3 towards the chrome-corundum core (82% Cr_2O_3) while in the fringes and in the small, more recently precipitated crystals, the Cr_2O_3 content falls down to 33%. The Al_2O_3 concentration shows an opposite course. Zonality of chrome corundum results from the mechanism of crystallization of solid Al_2O_3 — Cr_2O_3 , the primary crystals of which are richer in the higher-melting component than the initial melt. As a consequence of the rapid temperature decrease taking place during the casting of blocks, the inequilibrium composition of the mixed crystals will freeze in. The non-uniform distribution of Cr_2O_3 concentration is projected into the structure of the products obtained by the corrosion of chrome corundum, the dissolution of which yields pseudomorphoses. These are composed of a glassy phase and aggregates of escolaita (Cr_2O_3), with a denser packing in the region of the original chrome-corundum core than in the region of the outer fringe poorer in its chrome content. About 96 relative percent of the total Cr_2O_3 content of 28% is concentrated in the chrome corundum, improving its resistance to corrosion. The remaining Cr_2O_3 is contained in the glassy phase, the composition of which is specified in Table II, and which resembles the glassy phase in corundum-baddeleyitic refractories by the ratio of its majority components (SiO_2 , R_2O_3 , $\text{RO} + \text{R}_2\text{O}$).

Fig. 1. The structure of the BR 216 chrome corundum-baddeleyitic refractory about 10 mm below the surface of the cast block; B — baddeleyite, C_1 — light-coloured cores of chrome corundum crystals, C_2 — darker fringes of chrome corundum crystals, S — glassy phase, P — a closed pore. Reflected light.

Fig. 2. The region where linear X-ray microanalysis was performed (the path indicated by the white line). Reflected electrons, compo.

Fig. 3. The course of concentration of Cr, Al, Si and Ca along the path indicated in Fig. 2; S — glassy phase region, C_2 and C_3 — chrome corundum fringe zones, C_1 — chrome corundum core.

Fig. 4. The structure of a chrome corundum-baddeleyitic material corroded by soda-lime glass in a region about 1 mm below the phase boundary; E — escolaita, the other phases are designated in the same way as in Fig. 1. Bottom right, partly decomposed chrome corundum with a well-preserved core and a fringe of secondary escolaita. Reflected light.

Obr. 4. Struktura chrómkorundo-baddeleyitového materiálu korodovaného sodnovápenatou sklovinou v oblasti asi 1 mm pod fázovým rozhraním E — eskolaít, ostatní fáze označeny jako na obr. 1. Vpravo pole pouze částečně rozložený chrómkorund se zachovaným jádrem a s lemem sekundárního eskolaítu. Odražené světlo.